

7. Kazymyrova, I.A. (2020). Linhvistychnyi profil dzherela yak terminohrafichnyi instrument. *Ukrainska mova*, 2 (74), 79–93. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.079>. (in Ukr.).
8. Katsimon, O.A. (2010). *Teoretychni i praktychni aspekty diialnosti ukrainskykh movoznavstiv na Bukovyni v kintsi XIX – na pochatku XX st.* [Synopsis of PhD thesis]. Chernivtsi (in Ukr.).
9. Kryzhanivska, A.V. (1984). Problemy uporiadkuvannya terminoleksyky na suchasnomu etapi. *Movoznavstvo*, 1, 12–19 (in Ukr.).
10. Kulchytskyi, I.M. (2010). Vidobrazhennia strukturnykh vidnoshen reiestru terminolohichnykh slovnykiv u bazakh danykh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. *Informatsiini systemy ta merezhi*, 689, 271–280 (in Ukr.).
11. Kunch, Z.Yo. (1997). *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi rytorychnoi terminolohii* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. 16 p. (in Ukr.).
12. *Leksicheskiy fond russkogo jazyka XVIII veka: Instrukcija po sostavleniju Reestra leksiki russkogo jazyka XVIII veka.* (2013). I.A. Malysheva (Ed.). SPb.: Nestor-Istorija. 76 p. (in Russ.).
13. Medved, O.V. (2001). *Ukrainska hramatychna terminosystema (istoriia ta suchasnyi stan)* [Synopsis of PhD thesis]. 10.02.01. Kharkiv (in Ukr.).
14. Poliuha, S.M. (2012). *Ghreko-rymska tradytsiia u stanovlenni ukrainskoi hramatychnii terminolohii (na materialy morfolohii)*. [Unpublished PhD thesis]. Kyiv (in Ukr.).
15. Yakymovych-Chapran, D.B. (2009). *Leksyka na poznachennia naukovykh poniat z movoznavstva u pamiatkakh ukrainskoi movy XVI–XVII st.* [Synopsis of PhD thesis]. Lviv (in Ukr.).
16. Yaroshevych, I.A. (2008). *Ukrainska morfologhichna terminologhiia XX – pochatku XXI st.* [Synopsis of PhD thesis]. 10.02.01. Kyiv (in Ukr.).
17. Zakharchyn, V.V. (1995). *Ukrainska movoznavcha terminolohiia kintsia XX – pochatku XXI stolittia.* [Synopsis of PhD thesis]. Kyiv. (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.43

Л.П. КИСЛЮК
м. Київ, Україна

ТЕРМІН У ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ АКТИВНОГО ТИПУ

У статті подано розуміння тлумачного словника активного типу в сучасній лексикографії. Визначено критерії добору спеціальної лексики й термінів до реєстру тлумачного словника активного типу. На матеріалі сучасних текстів проаналізовано оновлення семантики багатозначних лексем: появу нових термінологічних значень у нейтральних одиниць та переносних неспеціальних значень у термінів.

К л ю ч о в і с л о в а: лексикографія, тлумачний словник активного типу, спеціальна лексика, термін.

Загальномовний тлумачний словник моделює лексичну систему мови за певний часовий період з урахуванням її розвитку й оновлення. Словник активного типу охоплює найчастотнішу загальнозживану частину лексики. Як правило, це лексика, якою користується освічений носій мови. Л.В. Щерба розумів активний словник як «лексикографічний посібник, який полегшує мовцю

© Л.П. КИСЛЮК, 2021

вибір та ідіоматичне використання слова» (Арапов, 2000: 23). Ідею словника активного типу розвивали А. Рей і С. Делесаль, які вважали істотною характеристикою словника його комунікативні характеристики, правила вживання слова: «словник починає жити з того моменту, коли він звертається не до значення слів, а до їхньої дії» (Рей & Делесаль, 1983: 263). Відповідальний редактор «Активного словника російської мови» (далі – АСРЯ) Ю.Д. Апресян писав, що «активні словники призначені для того, щоб забезпечити потреби говоріння, або, ширше, потреби творення текстів» (Апресян, 2010: 16).

Ідея словника активного типу полягає в тому, щоб змоделювати мовні потенції носіїв, забезпечити їхні мовні потреби, звідси – охоплення меншої кількості слів, але максимально можлива повна, вичерпна інформація про кожне слово, необхідна для правильного використання цього слова в мові. Зазвичай це потребує наявності не лише лінгвістичної інформації про слово, а й енциклопедичної, культурологічної, етимологічної, яка може бути подана в спеціальних коментарях, в ілюстративному матеріалі. Практика створення активних тлумачних словників різного обсягу (від 40 до 60 тисяч слів) для англійської, німецької, французької мов у ХХ столітті. Вони давали користувачу якнайбільше інформації про контекстне правильне використання слова в мові. У різних словниках використано різні метамови тлумачення, зокрема, малюнки, креслення, схеми, світлини.

Важливе значення для формування концепції словника такого типу має призначення словника, адресат, обсяг лексикографічної інформації, способи подання матеріалу, джерела й метамова. Ю.Д. Апресян за потрібні вважає такі характеристики лексеми в активному словнику: семантика, синтаксичне керування, лексико-семантична сполучуваність, парадигматичні семантичні зв'язки (синоніми, антоніми, конверсиви, деривати тощо). Мова опису має бути зрозумілою для широкого кола користувачів, зокрема й тих, хто не має філологічної освіти. Опис потрібно розлого ілюструвати нормативним матеріалом живого сучасного слововживання (Апресян, 2014: 30).

У сучасній європейській лексикографії тлумачні словники тяжіють до словників активного типу та всебічно портретують слово. Ідею портретування слова розвиває й сучасна українська лексикографічна наука, зокрема, концепцію картотеки «портретів слів» подано в працях Є.А. Карпіловської (Карпіловська, 2004; Карпіловська, 2012; Карпіловська, 2017) й реалізовано в Комп'ютерному фонді інновацій та в словнику «Активні ресурси сучасної української номінації» (2013), який є словником активного типу за форматом словникової статті на матеріалі нової лексики. У розумінні українських лексикографів словники активного типу мають відображати «реальний стан мови» та відповідати «на реальні потреби та запити мовної практики сучасного українського суспільства» (Карпіловська, 2017: 98). За цими критеріями до словників активного типу належить і «Російсько-український словник» (далі – РУС) за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова (1924 – 1933), який поєднував ідеї словника живої української мови, відповідного потребам часу, та практичного перекладного словника. Зауважимо, що до словників активного типу належать як одномовні тлумачні, так і двомовні перекладні.

Колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, який очолює д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська, з 2021 року розпочав виконання теми «Тлумачний словник активного типу сучасної

української мови» й випрацює критерії формування реєстру, добору джерельної бази й укладання картотеки та розглядає спектр теоретичних проблем для осмислення концепції та написання проспекту-інструкції до укладання такого словника. Очевидно, що серед комплексу таких проблем буде й аналіз спеціальної лексики та різногалузевих термінів щодо доцільності представлення їх у реєстрі тлумачного словника активного типу. Пошук критеріїв добору спеціальної лексики й термінів, аналіз функціонування їх у сучасних текстах і процесів оновлення семантики багатозначних лексем (поява нових термінологічних значень у нейтральних одиницях та в термінах з розвитком нових/інших галузей, а також переносних неспеціальних значень у термінах) є метою запропонованого дослідження.

Укладачі РУС у Передньому слові до словника писали, що «докладне розроблення української термінології – завдання спеціальних словників», а «щодо термінологічного матеріалу з різних паростей знання та техніки, то розуміється, Словник більш-менш обмежується термінами ширшого – загальноосвітнього – значіння» (РУС, 1924 (2016): 8).

У працях українських лексикографів 50-60-х рр. ХХ ст. П.Й. Горецького, Л.С. Паламарчука рекомендовано у доборі реєстру для тлумачних словників спиратися на фахову мову, де пласт інтернаціональних термінів впливає на співвідношення питомої та чужомовної лексики. На думку Л.С. Паламарчука, «весь лексичний арсенал, який розкриває загальну панораму сучасної науки і прогресу нашого суспільства, має обов'язково ввійти до реєстру загальномовного словника» (Паламарчук, 1973: 9). Щодо критеріїв добору спеціалізованої лексики до реєстру лексикограф рекомендував спиратися на систему загальноосвітньої школи.

Укладачі академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 томах (далі – СУМ), як зазначено у Проспекті тлумачного словника української мови (для обговорення), укладеному П.Й. Горецьким 1958 р., залучали до реєстру «терміни, які ввійшли в підручники з відповідних наук загальноосвітньої середньої школи, а так само й інших наук, хоч вони і не викладаються в загальноосвітній середній школі, але термінологія яких вживається в науково-популярній (не фаховій) літературі і в загальній пресі і взагалі ширше використовується як у книжній, так і в усній мові (в доповідях, передачах радіо та ін.)» (Прспект, 1958: 7).

У проспекті-інструкції 1967 р., доопрацьованому за досвідом укладання і редагування перших томів і перевиданому в збірнику «Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові» (2012), ця теза залишилася лише з незначними стилістичними уточненнями: «Із спеціальної лексики різних наук і мистецтв, техніки і виробництва включаються в реєстр терміни і номенклатурні слова, що ввійшли в підручники з відповідних дисциплін загальноосвітньої середньої школи, а також термінологія, яку знаходимо в популярних виданнях, у загальній пресі і яка взагалі ширше вживається в книжній, письмовій і в усній мові (в доповідях, передачах радіо і т.д.)» (Прспект, 2012: 447–448). Поза реєстром укладачі СУМ залишали «взв'язок спеціальні терміни, що не набули поширення в літературній мові, хоч би вони вживалися в окремих художніх творах» (Прспект, 1958: 12; Прспект, 2012: 450).

Варто пам'ятати, що завдання словника, обсяг лексикографічної інформації й метамова для словників тлумачного і тлумачного активного типу є різними. Завдання загальнономовного тлумачного словника – «подати по можливості повну лексику і фразеологію сучасної української мови» (Прспект, 2012: 447). Такі словники Ю.Д. Апресян називав тлумачними пасивного типу, які передусім забезпечують розуміння текстів і мають обсяг в середньому близько 100 тисяч реєстрових одиниць, серед яких велика кількість похідної лексики, складних слів, термінів, а також книжних, застарілих, діалектних, запозичених слів.

Тлумачні словники активного типу із середнім обсягом 40–50 тисяч реєстрових одиниць спрямовані на забезпечення потреби правильного творення текстів, описують передусім стилістично нейтральні питомі або давно засвоєні іншомовні слова, а також ту нову лексику, яка відображає сучасні зміни в суспільстві; натомість застарілу або пасивну лексику подають вибірково. Таким чином, ядро активного словника складається зі стилістично нейтральних одиниць, переважно багатозначних, словотвірно активних. Визначити, чи належить та чи інша лексема до активного словникового запасу, зазвичай допомагають методи лінгвістичної статистики та соціолінгвістики. Можна також моделювати активний словник мови за допомогою словників-мінімумів. В.С. Перебийніс запропонувала метод визначення ядерних номінативних одиниць, який базується на поєднанні підходів добору високочастотної лексики з частотних словників та низькочастотної, яка формує картину світу, подану в підручнику вивчення мови іноземцями (Перебийніс, 1985). Інакше кажучи, в активному словнику ми очікуємо побачити «максимально повну інформацію про слово і свідчення комунікативно-прагматичні, які сприяють успішному включенню мовної одиниці в процес реальної комунікації» (Булыгина & Трипольская 2016: 10).

Обсяги словників також відчутно відрізняються, порівняймо: СУМ в 11 томах охоплює понад 134 тисячі реєстрових слів, АСРЯ (2014) – 12 тисяч реєстрових слів, важливих для сучасної мовної комунікації. Це означає, що кількість спеціальної лексики й термінів у словнику активного типу буде відчутно обмежена, порівняно з обсягом її у загальнономовному тлумачному словнику, що викликано: 1) значно меншим загальним обсягом реєстру словника активного типу; 2) належністю одиниць реєстру до активного ядра лексикону носіїв мови (куди не входить спеціальна лексика). Варто враховувати й той факт, що ядро активного лексичного запасу становить переважно питома або давно засвоєна іншомовна лексика, тоді як ядро терміносистем багатьох галузей науки становлять інтернаціоналізми, переважно грецького чи латинського походження. Наприклад, у першому томі тлумачного «Активного словника російської мови» (2014) Ю.Д. Апресяна серед реєстрових одиниць трапляються поодинокі приклади з ремарками, які визначають наукову і спеціальну термінологію: АЛГОРИТМ 1, спец. (АСРЯ, 2014: 69); БЮДЖЕТ фін. (АСРЯ, 2014: 401). У цьому словнику терміни та спеціальну лексику подано переважно у складі багатозначних вокабул, як одне зі значень (лексему) і відповідну словникову статтю на таке слово.

Якщо еталоном для порівняння обрати представлені в СУМ терміни, то лєвова частка з них не ввійде в реєстр активного словника за критеріями: 1) частотності в сучасних текстах, що орієнтовно можна визначити за частотними словниками, статистичними даними корпусів і гугл-пошуку; 2) важливості її

для українськомовної картини світу та сучасної комунікації. Наприклад, не увійдуть до реєстру *вилівальник* «робітник, що виготовляє металеві предмети способом виливання» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *вилівальниця* «жін. до вилівальник» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *виліваний техн.* «зроблений способом виливання» (СУМ І, 1970: 421), без ілюстрації; *вилівниця* «форма для виливання розтопленого металу» (СУМ І, 1970: 421) тощо.

Набагато менше, аніж у СУМ, в активному словнику будуть представлені похідні слова. Зокрема, не увійдуть у реєстр терміни (хоч у СУМ до них і не подано відповідних ремарок), які не становлять лексичного ядра для повсякденної мови людини, на зразок *випалювальний* «який служить для випалювання чого-небудь» (СУМ І, 1970: 447); *випалювання* «дія за значенням випалювати¹» (СУМ І, 1970: 447); *випалення* «дія за знач. випалити¹» (СУМ І, 1970: 447); *випалювач* «той, хто виготовляє або обробляє що-небудь способом випалювання» (СУМ І, 1970: 448) (випалювач цегли); *випалювачка* «жін. до випалювач» (СУМ І, 1970: 448) без ілюстрації; *витягальник* «робітник, що працює на шкіряному заводі біля витягальної машини» (СУМ І, 1970: 521), без ілюстрації; *витягальниця* «жін. до витягальник» (СУМ І, 1970: 521), без ілюстрації.

Активний словник обмежує подання складних слів, серед яких більшість – терміни, наприклад: *висипнотифозний* СУМ засвідчує з ремаркою *мед.* (медичний) як прикметник у значенні «стос. до висипного тифу // який хворіє на висипний тиф» та іменник у значенні «людина, хвора на висипний тиф» (СУМ І, 1970: 483). Сьогодні ці терміни використовують у спеціальній та навчальній літературі для вищої школи. Прикметник *висівкоподібний* зі значенням «схожий на висівки, подібний до висівок» у СУМ ілюстрований лише словосполученням *висівкоподібний лишай* (СУМ І, 1970: 485) також не входить до активного лексичного запасу нефаківця.

Деякі з похідних не можуть бути представлені у словнику активного типу ще й тому, що не відповідають сучасній словотвірній нормі, як віддієслівні іменники на –к(а) зі значенням «опредметнена дія», зокрема й із ремаркою *спец.*: *виклейка спец.* «дія за знач. виклеювати» (СУМ І, 1970: 407) без ілюстрації; *випилка спец.* «те саме, що випилювання» (СУМ І, 1970: 450) без ілюстрації; *витравка спец.* «дія за знач. витравлювати, витравити (у 4 знач.)» (СУМ І, 1970: 516) без ілюстрації.

Укладачі СУМ зазначали, що «слова спеціально-термінологічного вжитку подаються без стилістичного позначення. Сфера їх уживання, тобто належність до певної ділянки науки, мистецтва, техніки і т. ін., розкривається у тлумаченні цих слів. Тільки відсутність такого розкриття у тлумаченні передбачає використання відповідної галузевої ремарки (*фіз., мат.* і т. ін.). Коли слово вживається в близькому значенні в кількох галузях, то при ньому ставиться позначка *спец.*» (СУМ І, 1970: IX). З огляду на призначення словника, такий підхід цілком виправданий. Але відсутність галузевих ремарок не дає можливості сучасному користувачу зорієнтуватися, чи функціонувала та чи інша одиниця як термін, якщо не подано ілюстрації взагалі, або серед ілюстрацій немає прикладів із навчальної, наукової літератури. Допомогти в пошуку підтвердження давнього функціонування таких термінів може корпус текстів, наприклад Генеральний регіонально анотований корпус (далі – ГРАК), який охоплює тексти ХІХ – ХХІ ст.

Формування реєстру тлумачного словника активного типу передбачає аналіз семантики одиниць лексичного ядра з погляду її оновлення. Набуття ними спеціальних значень має підтвердити функціонування їх як термінів у сучасних текстах. Це, передусім, навчальна та спеціальна література, наукові публікації та сучасні термінологічні словники. Наприклад, у СУМ засвідчено багатозначні лексеми *випад*, *випадати*, *випадний*, *випуск*, *висота*, *вищий*, які мають і спеціальні значення з галузевими ремарками та без них. Аналіз їхньої семантики та функціонування у спеціальних текстах виявив оновлення семантики названих лексем і наявність їх зі спеціальними значеннями в наукових та навчальних текстах.

Іменник *випад* у СУМ має два значення: «різка подача корпусу вперед або вбік з упором на одночасно винесену зігнуту ногу (прийом при фехтуванні, гімнастичних вправах і т. ін.)» та «недоброзичливий або ворожий виступ проти кого-небудь» (СУМ І, 1970: 445). Ілюстрації до першого значення з творів П. Панча, З. Тулуб засвідчують функціонування його в художній літературі, однак зрозуміло, що йдеться про спортивний термін, хоч і не підтверджений галузевою позначкою. Слово, безперечно, належить до активного лексикону, про що свідчать результати пошуку в ГРАК (2591 приклад текстових слововживань). У сучасних текстах *випад* більше поширений у другому, неспеціальному значенні (*екстравагантний*, *полемічний*, *агресивний*, *гострий випад*). У першому значенні, про що свідчить тлумачення СУМ, *випад* давно функціонує як термін у навчальних текстах на спортивну тематику (*болгарський випад*, *випади вперед*, *випад у мішень*, *класичний випад*, *присідання та випад*). Корпус засвідчує також приклади функціонування *випад* у текстах на військову тематику в значеннях «напад, наступ, вилазка, рейд» (*випад ворога*, *облава перед випадом*, *приготуватись до випад*).

Дієслово *випадати* в СУМ має п'ять значень, із яких зі спеціальною ремаркою подано одне: *лінгв.* «зникати всередині слів при їх зміні або при словотворенні (про звуки)» (СУМ І, 1970: 445–446), без ілюстрації. Пошук за текстами ГРАК засвідчує приклади слововживання з мовознавчих праць Степана Смаль-Стоцького, Леоніда Булаховського, Олекси Синявського, Василя Сімовича, Михайла Жовтобрюха та ін. Ілюструвати словникову статтю можна, наприклад, за текстом чинного Правопису: «У буквосполученнях *-ждн-*, *-здн-*, *-стл-*, *-стн-* *випадають д і т на письмі: тиждень – тижня – тижневий; виїздити – виїзний; ... лестощі – улесливий; ... щастя – щасливий...*» (Український правопис, 2019: 33). Також ГРАК дає 22 приклади функціонування лексеми у спеціальних текстах із хімії за 2010–2019 роки у словосполученнях *випадають кристали*, *випадає осад*, на зразок: «*Випадали кристали темно-коричневого кольору...*» (О.С. Андрюшина & Н.А. Галатенко & Р.А. Рожнова & інші. Розробка шляхів хімічної модифікації поліуретанів фолієвою кислотою, 2010); «*При охолодженні (00С) продукт 2.1.11 випадає у вигляді світло-жовтих кристалів...*» (О. Стрижак. Фосфорилування 1,3 азолів хлоридами п'ятивалентного фосфору (2019)); «*При охолодженні випадає білий осад солі 4.10 а.*» (О. Кулешова. Циклічні 2-азагетарил-3-енамінотрилі в синтезі функціоналізованих азагетероциклів, металокомплексів та зондів, 2018); «*При охолодженні розчину випадає світло-сірий кристалічний осад...*» (В. Овдієнко. Синтез та дослідження нових біс-азометинвмісних метакрилатів для оптоелектроніки, 2018).

Прикметник *випадний* СУМ подає з ремаркою *лінгв.* як лінгвістичний термін зі значенням «який зникає всередині слів при їх зміні або при словотворенні» (*випадний звук*) (СУМ I, 1970: 447), без текстової ілюстрації. Цей термін функціонує в сучасних мовознавчих працях і навчальній літературі: «*Багато іменників в українській мові мають випадні звуки (тобто звуки о, е, які зникають при відмінюванні): садок – садка, сон – сну, день – дня...*» (О. Пономарів. *Культура слова: мовностилістичні поради*, 2008: ponomarov-kultura-slova.wiki-dot.com). У сучасних текстах *випадний* функціонує і як комп'ютерний термін у словосполученні «*випадний список*» (калька з англ. *drop-down list*) зі значенням «елемент керування графічного інтерфейсу користувача». Активне його використання засвідчує Вікіпедія, саме такий переклад до російського «выпадающий список» рекомендував у 2018 р. користувачам у своєму блозі Олександр Пономарів.

Лексема *випуск* у СУМ охоплює чотири значення, жодне з них не має галузевих ремарок, але друге значення «сукупність виробів, виготовлених одночасно і за одним зразком», проілюстроване прикладом з художнього твору Д. Бедзика (СУМ I, 1970: 464), функціонує як терміносполука *випуск продукції* з галузі економіки. Корпус ГРАК за запитом «*випуск продукції*» надає приклади 251 слововживання за період з 1924 по 2019 роки, зокрема у спеціальних текстах про промисловість, машинобудування, текстах радянської та сучасної української преси на цю тематику, в підручниках і наукових текстах із економіки: *Якщо окремі виробники неправильно оціняють ситуацію, сукупний выпуск продукції зростає* (Р. Глен Габбард, переклад з англ. М. Савлука та Д. Олесевич. *Гроші, фінансова система та економіка*, 2004); *Виробнича потужність – це максимально можливий выпуск продукції підприємством за певний час (зміну, добу, місяць, рік) у встановленій номенклатурі і асортименті при повному завантаженні обладнання і виробничих площ* (О. Іванілов. *Економіка підприємства*, 2009), *[Висоцький] закликає не обмежуватися участю в законотворчості й захистом прав членів, а налагоджувати кооперацію й спільний выпуск продукції* (День, 2016: day.kyiv.ua/uk). У сучасній навчальній літературі, наукових текстах з економіки йдеться про *аналіз обсягу випуску та реалізації готової продукції на підприємстві, аналіз випуску і продажу продукції* (Управлінський аналіз, studme.com.ua).

Для багатозначного слова *висота* словникова стаття в СУМ складається з тлумачень семи значень, із яких подано математичний термін «перпендикуляр, опущений з вершини фігури або тіла на основу, а також довжина цього перпендикуляра» та астрономічний термін «кут між площиною горизонту і напрямком на світило» (СУМ I, 1970: 496), без ілюстрацій. Як відтінок першого значення подано «відстань якоїсь точки, частини земної поверхні по вертикальній лінії від рівня моря» (СУМ I, 1970: 495), без ілюстрації. Тексти в ГРАК засвідчують функціонування терміна *висота* в географії: «*Абсолютна висота, висота над рівнем моря, альтитуда – одна з координат у тривимірному географічному просторі (дві інші – широта і довгота), що показує, на якій відстані від рівня моря, прийнятого за нуль, розташовується той чи інший об'єкт*» (А.С. Івченко. *Велика українська енциклопедія*: vue.gov.ua). *Висота географічної місцевості, абсолютна і відносна висота місцевості* – терміни, які входять у запитання зовнішнього незалежного (далі – ЗНО) оцінювання з географії:

«Визначте абсолютну висоту витoku струмка» (zno.osvita.ua) та містяться в підручнику з географії за 6 клас середньої загальноосвітньої школи.

Лексема *вищий* у СУМ має 5 значень, серед яких до першого значення «вищий ступінь до високий 1, 3–6, 8» подано термінологічну сполуку *вищий ступінь* з ремаркою *грам.*: «форма якісного прикметника або прислівника, що означає якість певного предмета, яка властива йому більшою мірою, ніж іншому» (СУМ I, 1970: 546), без ілюстрації; а до третього значення «найскладніший, найдосконаліший за ступенем розвитку» подано наступні терміносполуки та тлумачення до них: *вища математика* – «назва сукупності математичних дисциплін, що застосовують найскладніші методи дослідження і дають найширші узагальнення» (без текстової ілюстрації), *вища нервова діяльність* – «сукупність найскладніших форм діяльності вищих відділів центральної нервової системи, що забезпечує найрізноманітніші взаємовідношення між організмом і зовнішнім середовищем», *вищий пілотаж ав.* – «найскладніші прийоми льотного мистецтва» (СУМ I, 1970: 546).

Зауважимо, що біологічний термін *вища нервова діяльність* учні вивчають у 8 класі зі шкільного курсу біології, а також він входить до тестових завдань ЗНО з біології, тому варто подавати його окремо як біологічний термін. У курсі підготовки до ЗНО запропоновано таке його визначення, на яке орієнтуються школярі: «це сукупність нервових процесів, що визначають поведінку й психічні характеристики індивіда» (Освітній портал «Академія», zno.academia.in.ua), яке видається точнішим і коротшим, тож у словнику активного типу оновленню підлягатиме й дефініція терміна. Щодо терміна *вища математика*, то сучасне розуміння його охоплює також «курс, що входить у навчальний план технічних та деяких інших спеціальних навчальних закладів» (uk.m.wikipedia.org), тобто потребує розширення дефініції. Натомість авіаційний термін *вищий пілотаж* виявляє ознаки детермінування й функціонує в переносному значенні як синонім до «найвищий клас», «найвищий рівень» у художніх і публіцистичних текстах (засвідчено понад сотню вживань у корпусі ГРАК у сполуках зі словами (*вищий пілотаж*) *авторської думки, акторської професії, архітектурної науки, брехні, володіння тілом, іронічної культури, маразму, мислення, обслуговування, під час виборчої кампанії, спілкування у громадському транспорті, танцю, телевізійного мовлення, у класі дорожніх мотоциклів, у сфері кулінарії, хірургії, у цирку, фігурної їзди на велосипеді* тощо (ГРАК). Очевидно, що появу переносного значення за умови його активного функціонування теж варто засвідчувати в словнику активного типу.

Таким чином, для формування реєстру тлумачного словника активного типу варто користуватися критеріями частотності одиниць в сучасних текстах і важливості лексеми для українськомовної картини світу та сучасної комунікації. Вимушено потрібно обмежити кількість термінів та спеціальної лексики, передусім, термінів іншомовного походження (похідних, зокрема, складних слів), якщо вони не входять у програму шкільної освіти й не становлять активного лексикону сучасного мовця. Важливим завданням як для формування реєстру, так і для укладання словникових статей постає відображення оновлення семантики раніше засвідчених лексем. Якщо розглядати як еталон для порівняння реєстр і наповнення словникових статей тлумачного «Словника української мови» в 11 томах, то необхідно враховувати процеси оновлення багатьох терміносистем, активність термінування й детермінування лексики в сучасній українській мові,

появу нових наукових напрямів тощо. Аналіз сучасних текстів засвідчує набуття багатьма лексемами нових термінологічних значень або ж розширення чи уточнення їхніх дефініцій, а також появу переносних значень у термінів і функціонування їх поза межами терміносистем. Усі ці процеси важливі для відображення реального функціонування живої української мови й мають бути засвідчені у тлумачному словнику української мови активного типу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АСРЯ – *Активный словарь русского языка* (2014) (Т.2). Москва: Языки славянских культур.

ГРАК – *Генеральный регионально анотированный корпус* (2017–2021) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригин, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна. URL: uacorus.org.

РУС – *Передне слово* (2016). В А. Кримський, А. (Ред.) (2016). *Російсько-український словник: у 4-х т.* (Т. 1. А – Ж). (с. С. I–X). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 12, XIV (Серія «Словникова спадщина України»). (Репринт з видання 1924 р.).

СУМ – *Словник української мови: в 11 томах.* (1970) (Т. 1). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. (2014). Об активном словаре русского языка. В *Активный словарь русского языка* (Т.1). (с. 5–32). Москва: Языки славянских культур.
2. Апресян, Ю.Д. (2006). Предисловие. В Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская, Б.Л. Йомдин и др. (2006). *Языковая картина мира и системная лексикография* (с. 5.–45). Москва: Наука.
3. Арапов, М.В. (2000). Активный словарь. В Ярцева, В.Н. (ред.) (2000). *Большой энциклопедический словарь. Языкознание* (с. 22). Москва: Наука.
4. Булыгина, Е.Ю. & Трипольская, Т.А. (2016). Универсальный и активный словарь: развитие лексикографической традиции или возвращение к истокам. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*, 2 (30), 7–23.
5. Карпіловська, Є.А. (2004). Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики). *Українська мова*, 3, 3–29.
6. Карпіловська, Є.А. (2012). Стратифікація лексики в тлумачному словнику. *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (с. 134–145). Київ: КММ.
7. Карпіловська, Є.А. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. В *Studia z Filologii Polskiej i Słowianskiej* (с. 93–109). Warszawa.
8. Паламарчук, Л.С. (1973). Про принципи добору лексичного інвентаря для загальнономовного словника. *Мовознавство*, 3, 3–11.
9. Перебийніс, В.С. & Муравицька, М.П. & Дарчук, Н.П. (1985). *Частотні словники та їх використання*. Київ: Наукова думка.
10. Апресян, Ю.Д. (Ред.) (2010). *Перспектив активного словаря русского языка*. Москва: Языки славянских культур.
11. *Перспектив тлумачного словника української мови (Для обговорення)* (1958). Київ: Видавництво Академії наук Української РСР.
12. Перспектив (Інструкція до укладання Словника української мови (тлумачного). (2012). В *Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія* (2012). (с. 446–479). Київ: КММ.
34. Рей, А. & Делесаль, С. (1983) Проблемы и антиномии лексикографии / пер. с фр. И.Ю. Доброхотовой. В Зевахина, Т.С., Городецкий, Б.Ю. (Ред.) (1983). *Новое в зарубежной лингвистике* (Вып. 14. Проблемы и методы лексикографии) (с. 261–301). Москва: Прогресс.

Larysa Kysliuk

TERM IN THE PRODUCTION DICTIONARY

The paper gives an overview of the theory and practice of creating explanatory production dictionaries in modern lexicography.

Special vocabulary and terms are analyzed for the expediency of presenting them in the register of the production dictionary. Criteria for selection of special vocabulary and terms to the register of active vocabulary are determined: 1) frequency of the unit in modern texts, 2) importance of the word for the Ukrainian picture of the world and modern communication. Quantitative restrictions on the inclusion of terms and special vocabulary of foreign origin (derivatives, complex words) are proposed, if they are not included in the school education program and in the active vocabulary of the modern speaker.

The semantics and functioning of multi-valued words *випад*, *випадати*, *випадний*, *випуск*, *висота*, *вищий* in modern, in particular, special texts are analyzed. The updating of the semantics of the named words and their functioning with special meanings in the scientific and educational literature is revealed. The appearance of new terminological meanings in neutral units and figurative non-special meanings in terms is recorded. Analysis of modern texts shows: 1) the acquisition of many words of new terminological meanings, 2) expansion or refinement of their definitions, 3) the emergence of figurative meanings in terms and their functioning outside the terminological systems.

Based on the analysis, it is argued that the processes of updating many terminological systems, terminating and determining vocabulary in the modern Ukrainian, the emergence of new scientific directions should be reflected in the explanatory production Ukrainian as important to reflect the real functioning of the modern Ukrainian.

Key words: lexicography, production dictionary, special vocabulary, term.

LEGEND

АСРЯ – *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* (2014) (T.2). Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).

ГПАК – *Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus* (2017–2021) / M. Shvedova, R. Fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, M. Vozniak, M. Kruk ta in. Kyiv, Lviv. Retrieved from uacorp.org (in Ukr.).

РУС – *Perednie slovo* (2016). In Krymskyi, A. (Ed.) (2016). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk: u 4-kh t.* (T. 1: A – Zh). (pp. I–X). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 12, XIV. (Serii «Slovnykova spadshchyna Ukrainy»). (Reprint from 1924 ed.) (in Ukr.).

СУМ – *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh* (1970). (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

REFERENCES

1. Apresjan, Ju.D. (2006). Predislovie. In Ju.D. Apresjan, E.Je. Babaeva, O.Ju. Boguslavskaja, B.L. Iomdin et al. (2006). *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija* (pp. 5–45). Moskva: Nauka (in Russ.).
2. Apresjan, Ju.D. (Ed.) (2010). *Prospekt aktivnogo slovarja russkogo jazyka*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).
3. Apresjan, Ju.D. (2014). Ob aktivnom slovare russkogo jazyka. In *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka* (Vol. 1). (pp. 5–32). Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur (in Russ.).
4. Arapov, M.V. (2000). Aktivnyj slovar'. In Jarceva, V.N. (Ed.) (2000). *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar' . Jazykoznanie* (p. 22). Moskva: Nauka (in Russ.).

5. Bulygina, E.Ju & Tripol'skaja, T.A. (2016). Universal'nyj i aktivnyj slovar': razvitie leksikograficheskoi tradicii ili vozvrashhenie k istokam. *Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 2 (30), 7–23 (in Russ.).
6. Karpilovska, Ye.A. (2004). Dynamika suchasnoi ukraïnskoi movy v slovnykakh novoho pokolinnia (proekt serii slovnykiv novoi ukraïnskoi leksyky). *Ukraïnska mova*, 3, 3–29 (in Ukr.).
7. Karpilovska, Ye.A. (2012). Stratyfikatsiia leksyky v tлумachnomu slovnyku. In *Ukraïnska i slovianska tлумachna i perekladna leksykohrafiia* (pp. 134–145). Kyiv: KMM (in Ukr.).
8. Karpilovska, Ye.A. (2017). Rol kartoteki «portretiv sliv» v ukkladanni slovnykiv novoho pokolinnia. In *Studia z Filologii Polskiej i Slowianskiej* (pp. 93–109). Warszawa.
9. Palamarchuk, L.S. (1973). Pro pryntsyipy doboru leksychnoho inventaria dlia zahalnomovnoho slovnyka. *Movoznavstvo*, 3, 3–11 (in Ukr.).
10. Perebyinis, V.S. & Muravytska, M.P. & Darchuk, N.P. (1985). *Chastotni slovnyky ta yikh vykorystannia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
11. *Prospekt tлумachnoho slovnyka ukraïnskoi movy (Dlia obhovorennia)* (1958). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukraïnskoi RSR (in Ukr.).
12. *Prospekt (Instruktsiia do ukkladannia Slovnyka ukraïnskoi movy (tлумachnoho)*. (2012). In *Ukraïnska i slovianska tлумachna i perekladna leksykohrafiia* (2012). (pp. 446–479). Kyiv: KMM (in Ukr.).
13. Rej, A. & Delesal', S. (1983) Problemy i antinomii leksikografii / per. s fr. I.Ju. Dobrohotovoj. In Zevahina, T.S., Gorodeckij, B.Ju. (Ed.) (1983). *Novoe v zarubezhnoj lingvistike* (Issue 14. Problemy i metody leksikografii) (pp. 261–301). Moskva: Progress (in Russ.).

УДК 811.161.2'373-112:2

Т.А. КОЦЬ
м. Київ, Україна

ПОНЯТТЄВА ПАРАДИГМА РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ В АКАДЕМІЧНОМУ ПРОЄКТІ «УКРАЇНСЬКА СТИЛІСТИКА: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

У статті проаналізовано поняттєву парадигму релігійного стилю як різновиду літературної мови з погляду на концепцію енциклопедичного видання з української стилістики. Особливу увагу звернено на встановлення його диференційних ознак, функцій, різновидів (мови Святого письма, богослужбової мови, мови проповіді), категорій (сакральності); висвітлення історіографії стилю в українському мовознавстві. Поняття релігійного стилю систематизовано в контексті типології мовомислення, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості.

Ключові слова: релігійний стиль, мова Святого письма, богослужбова мова, мова проповіді, сакральність.

© Т.А. КОЦЬ, 2021